"कतमोऽध्यर्द्ध" ? इति पुनः शाकल्यप्रश्ने, "योऽयं पवत" इत्युक्त तत्र पवत इत्यनेन वायुरुक्तः। "तदाहुर्यदयमेकएष पवते अथ कथमध्यर्द्ध"? इति। वायोरेकत्वेन अध्यर्द्ध-शब्दार्थस्य सार्द्धत्वस्यासम्भवे पुनराक्षिप्ते "यदस्मिन् इदं सर्व-मध्यार्ध्नोत् तेनाध्यर्द्ध" इत्युत्तरम् तेन अधिकवृद्धिहेतुत्वात् वायोरध्यर्द्धत्वात् तथात्वम् अधि+ऋध–लङ् अध्यार्ध्नोत्।

अध्यवसाय पु० अधि+अव–सो–घञ्। इदमेवमेवेति विषय-परिच्छेदे निश्चये। स चात्मधर्म इति नैयायिकाः बुद्धिधर्म इति सांख्यादयः। "उपात्तविषयाणामिन्द्रियाणां वृत्तौ सत्यां बुद्धेः रजस्तमोऽभिभवे सति यः सत्त्वसमुद्रेकः सोऽयमध्यव-साय इति वृत्तिरिति चाख्यायते" इति सांख्यतत्त्वकौमुदी-परिभाषितलक्षणः, "कर्त्तव्यमिति योऽयं निश्चयः चित्-सान्निध्यात् प्राप्तचैतन्याया बुद्धेः परिणामः सोऽयमध्य-वसाय" इत्युक्तलक्षणो वा निश्चयः। "प्रतिविषयाध्यवसायो दृष्टमिति सां०का०। उत्साहे च। उत्साहश्च कर्म्मसु सुकरत्वेन ज्ञानात् उद्यमभेदः।

अध्यवसायित त्रि० अध्यवसायो जातोऽस्य तारा० इतच्। जाताध्यवसाये। [निश्चयवति च।

अध्यवसायिन् त्रि० अधि+अव–सो–णिनि। उत्साहान्विते

अध्यवहनन न० अधि–उपरि अवहननम्। पूर्व्वावघातेन वितुषीकरणेऽपि पुनरवघाते। तेन च "व्रीहीनवह-न्तीति" नियमपालनम्।

अध्यशन न० अधिकमशनम्। "साजीर्णे भुज्यते यत्तु तद-ध्यशनमुच्यते" इति सुश्रुतोक्ते अजीर्णेऽपि अधिकाशने। "यथोक्तैः प्रकोपणैर्विरुद्धाध्यशनस्त्रीप्रसङ्गेत्यादि" सुश्रुतम्।

अध्यस्त त्रि० अधि+अस–कर्म्मणि क्त। कृताध्यासे आरो-पिते, अध्यासश्चाग्रे वक्ष्यते तद्विषये मिथ्याभूते पदार्थे। शुक्तौ रजतमध्यस्तम् ब्रह्मणि जगदध्यस्तमित्यादि।

अध्यात्म अव्य० आत्मानं देहमिन्द्रियादिकं क्षेत्रज्ञं ब्रह्म वाऽधिकृत्य टच् समा०। देहमिन्द्रियादिकम् आत्मानं ब्रह्म वाधिकृत्येत्यर्थे। तत्र देहाधिकारे "अध्यात्ममिति" वृ०उ० अधिदेवताशब्दे दृश्यम्, तत्र प्राणाद्यधिकारेण अन्तर्या-मित्वमुक्तम्। क्षेत्रज्ञाधिकारे "अध्यात्मयोगाधिगमेनेति"। "अध्यात्मरतिरासीनो निराकाङ्क्षो निरामिष" इति मनुः। "आत्मानं ब्रह्माधिकृत्येति" कुल्लू०। "जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये। ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म्म चाखिलमिति" गीता। "ते जनाः परं ब्रह्म कृत्स्नमध्यात्मञ्च विदुः ये तत् प्राप्तव्यं देहादिव्यति-रिक्तं शुद्धमात्मानञ्च जानन्तीति" श्रीध०। "अक्षरं परमं ब्रह्म स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते" इति गीता। "स्वस्यैव ब्रह्मण एवांशतया जीवस्वरूपेण भावोभवनं स एवात्मानं देहम-धिकृत्य भोक्तृत्वेन वर्त्तमानोऽध्यात्मशब्देनोच्यते" इति श्रीधरः। तेन देहाधिकारेण भोक्तृतया ब्रह्मणोऽंशस्य जीवभवनेऽस्य पारिभाषिकत्वं सूचितम् "अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहमिति" गीता सा च विद्या न्याय वैशेषिकमते देहभिन्नत्वेन, सांख्यादिमते प्रकृतिभिन्न-त्वेन आत्मनः स्वरूपादिप्रतिपादिका। वेदान्तिमते तु ब्रह्माभिन्नत्वेनेति भेदः। सर्व्वेषां मतेऽप्यात्मतत्त्व-ज्ञानरूपत्वात्तस्या अध्यात्मविद्यात्वम्। तत्र नैयायिकवैशे-षिकमते आत्मा द्विविधः जीवात्मा परमात्मा च। तत्र जीवात्मानमधिकृत्य उदयनाचार्य्येण आत्मतत्त्वविवेकरूपप्रक-रणं, परमात्मानमधिकृत्य च कुसुमाञ्जलिनामकमपरं प्रकरणं निरमायि। सांख्ये ईश्वरानभ्युपमेन पुरुषस्य प्रकृत्यादिभ्यो विवेकज्ञानाय षड्ध्यायीरूपं कपिलमुनिना, तन्मूलकमीश्वर-कृष्णेन च सांख्यकारिकाः सप्ततिः निरमायिषत, वाच-स्पतिना च ता व्याख्याताः ततएव विस्तरोऽवसेयः। पातञ्जले तु जीवानामीश्वरस्य च भेदस्वीकारेऽपि ईश्वरप्रणिधानेन पुरुषस्य प्रकृत्यादिभ्यो भेदसाक्षात्कार इति भेदः। अधिकं तत्तच्छब्दे वक्ष्यते। "मयि कर्म्माणि स-र्व्वाणि संन्यस्याध्यात्मचेतसेति" गीता। "अध्यात्मचेतसा विवेकबुद्ध्या"। अध्यात्मं जातः ठञ्। अनुशतिका० द्विपद-वृद्धिः। आध्यात्मिकं दैहिके मानसिके च दुःखादौ त्रि०।

अध्यात्मदृश् त्रि० अध्यात्मं पश्यति दृश–क्विन्। आत्मज्ञे विषयत्यागेनात्ममात्रदर्शके।

अध्यात्मयोग पु० आत्मानं क्षेत्रज्ञमधिकृत्य योगः। विषयेभ्यः प्रतिसंहृत्य चेतसआत्मनि समवधाने। "अध्यात्म योगाधिगमेनेति"।

अध्यात्मरामायण न० आत्मानमधिकृत्य कृतं रामस्यायनं यत्र। वाल्मीकिप्रणीते अध्यात्मज्ञानप्रतिपादके प्रस-ङ्गतो रामचरितज्ञापके स्वनामख्याते ग्रन्थभेदे।

अध्यात्मशास्त्र न० अध्यात्म प्रतिपादकं शास्त्रम्। आत्म-स्वरूपादि प्रतिपादकग्रन्थे।

अध्यापक पु० अध्यापयति अधि+इङ् णिच्–ण्वुल्। अध्ययनकारयितरि, उपाध्याये च। "भृतकाध्यापकोयस्तु भृतकाध्यापितस्तथेति" मनुः। अस्य अकान्तत्वेऽपि याज-कादिगणे पाठात् षष्ठीसमासः तेन वेदाध्यापकः न्याया-